

УДК 349.6(477):502.211:592/599

ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ В УКРАЇНІ

Бражнікова Л.К.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Присвячено висвітленню особливостей охорони об'єктів тваринного світу. Узагальнено підходи до розуміння розвитку правового забезпечення охорони і використання об'єктів тваринного світу. Автор звертає увагу на аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства у сфері охорони об'єктів тваринного світу. Досліджено та проаналізовано положення, що визначають зміст компетенції органів виконавчої влади, місцевих рад та їх виконавчих комітетів, органів виконавчої влади всіх рівнів, а також громадських об'єднань у сфері охорони довкілля, в тому числі тваринного світу.

Ключові слова: тваринний світ, дикі тварини, охорона, використання, відтворення, фауна, жорстоке поводження.

Постановка проблеми. Тваринний світ є невід'ємним компонентом навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного зба-

гачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

Одночасно тваринний світ має велике економічне значення як джерело отримання харчових продуктів, промислової, технічної, лікарської сировини й інших матеріальних цінностей, тому виступає як природний ресурс для звіробійного, риболовного та інших видів промислу. Окремі види тварин мають велике культурне, наукове, естетичне, виховне, лікувальне значення [1, с. 270].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєву увагу до правового регулювання використання об'єктів тваринного світу приділяли такі юристи: В.І. Андрейцев, С.Б. Байсалов, В.П. Балезін, О.П. Красов, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, П.В. Тихий, Ю.С. Шемшученко, В.А. Шкурко, М.В. Шульга, В.С. Шеховцов, В.С. Шахов, Л.Д. Нечипорук та інші.

Питання, пов'язані з охороною тваринного світу розглядалися такими науковцями, як: Ю.М. Антонян, Т.С. Бакуніна, С.Б. Гавриш, І.М. Данышин, В.Т. Дзюба, О.О. Дудоров, В.М. Кітаєва, В.А. Копилян, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, В.В. Кузнецов, Л.С. Кучанська, А.В. Ландіна, В.А. Ломако, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, С.П. Репецький, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко.

Формулювання цілі статті. На підставі аналізу системи джерел права, що регулюють відносини у сфері охорони тваринного світу, необхідно з'ясувати особливості правового забезпечення такої охорони.

Особливо важливе значення для подальшого розвитку правового забезпечення охорони й використання фауни мають положення, що визначають зміст компетенції органів виконавчої влади, місцевих рад та їх виконавчих комітетів, органів виконавчої влади всіх рівнів, а також громадських об'єднань у сфері охорони довкілля, в тому числі тваринного світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення тваринного світу для будь-якої сучасної держави, у тому числі й для України, важко переоцінити, оскільки він є невід'ємним компонентом навколишнього природного середовища, національним багатством, джерелом духовного та естетичного збагачення та виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей [3, с. 308].

Правовою основою, на якій ґрунтуються охорона, використання і відтворення тваринного світу, є Закон України від 13 грудня 2001 року «Про тваринний світ», від 16 травня 1995 року «Про виключну (морську) економічну зону України», від 22 лютого 2000 року «Про мисливське господарство і полювання», від 6 лютого 2003 року «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них». Значна кількість норм, спрямованих на еколого-правове регулювання охорони, використання та відтворення тваринного світу, міститься у Водному, Земельному, Лісовому кодексах, Кодексі України про надра та інші нормативні акти національного законодавства, а також міжнародні угоди. Питання щодо притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення, вчинені в цій сфері суспільних відносин, регулюються Цивільним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом Укра-

їни Завданням законодавства про тваринний світ України є регулювання відносин у галузі охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу, збереження та поліпшення середовища його перебування, забезпечення умов сталого існування їх видової і популяційної різноманітності [1, с. 288].

Відповідно до Закону України «Про тваринний світ» користувачами тваринного світу є громадяни та юридичні особи, яким законами та іншими нормативно-правовими актами надана можливість користуватися тваринним світом. Вони здійснюють належні їм правомочності володіння й користування на умовах і в межах, установлених законом, ліцензією й договором з органом державної влади та місцевого самоврядування. Слід зазначити, що ст. 20 Закону України «Про тваринний світ» відповідно до своєї назви – «Види використання об'єктів тваринного світу» – перераховує зазначені види діяльності незалежно від загального та спеціального порядку їх здійснення, а також безвідносно окремих об'єктів тваринного світу. Натомість, як стверджує П.В. Тихий, детальної правової регламентації потребує саме діяльність зі спеціального використання диких тварин, тобто вилучення тварин із природного середовища [4, с. 172]. До того ж аналіз Закону України «Про тваринний світ» свідчить про те, що в подальшому законодавець приділив найбільшу увагу регулюванню саме спеціального використання диких тварин.

Аналіз наукової літератури, присвяченої даному питанню, показує, що сьогодні існує чимало визначень «правової охорони тваринного світу», що, з одного боку, свідчить про актуальність сформульованого завдання, а з іншого – про відсутність єдності щодо його тлумачення. Так, В.В. Петров під правовою охороною тваринного світу розуміє «один із способів охорони тваринних спільнот, який полягає у виданні і застосуванні правових норм, спрямованих на збереження цілісності, багатоманітності природних спільнот тварин, їх раціональне використання та відтворення» [5, с. 267]. На думку І.П. Лаптева, охорона тварин становить систему заходів із забезпечення їх благополучного існування на невідомо довгий час [8, с. 49]. Учені особливо наголошували на тому факті, що охорона тваринного світу не обмежується лише охороною дикої фауни у власному розумінні цього слова, а включає у себе також регулювання чисельності тварин, відтворення окремих їх видів, охорону того середовища, в якому вони існують [10, с. 197-198].

Застосовуючи норми чинного законодавства, слід чітко розрізняти природні ресурси або об'єкти, виділені чи закріплені законодавчо, і ті, які не мають відповідного нормативного закріплення та розкриття їх змісту. Так, новітнє законодавство оперує юридичним поняттям «тваринний світ». У свою чергу, в національному та міжнародному природоохоронному законодавстві також вживається термін «фауна» (від лат. «fauna» – богиня лісів та полів; покровителька тварин у давньоримській міфології). У деяких випадках до фауни відносять конкретні види, що підлягають особливій охороні, або ставляться вимоги щодо захисту тварин, серед яких збереження корисної фауни. Сукупність усіх видів тварин

позначається терміном «фауна». Цей термін є інтернаціональним, оскільки широко вживається у міжнародно-правових актах, а також у національному законодавстві багатьох країн. За законодавством України фауна є головним, але не єдиним об'єктом тваринного світу. Верховний Суд України, кваліфікуючи тяжкі наслідки за ч. 3 ст. 204 КК України, пропонує розуміти під іншими тяжкими наслідками знищення чи пошкодження майна, тварин, флори, фауни, повітря, ґрунту, вод, чим заподіяно шкоду у великих чи особливо великих розмірах. Правознавці використовують доктринальні визначення, які запропоновані природознавцями, їм слід розуміти під фауною: 1) еволюційно-історично сформовану сукупність усіх видів тварин, що живуть чи жили у геологічному минулому на даній території (акваторії); 2) список видів тварин, що мешкають на даній території (акваторії – для водних тварин) [6, с. 548].

Говорячи про зміст терміна «охорона тваринного світу», не можна не звернути увагу також, що науковці і законодавець дещо по-різному підходять до його тлумачення. Правова наука до змісту правової або будь-якої іншої (економічної, технічної тощо) охорони включає заходи, що спрямовуються на вирішення трьох, відносно самостійних завдань: 1) зберегти тваринний світ; 2) забезпечити його раціональне використання та 3) сприяти його відтворенню. Подібний підхід до конструювання змісту названого вище терміна, за твердженням деяких авторів, ґрунтується на законі про загальний взаємозв'язок та взаємообумовленість явищ і предметів у природі, відповідно до якого збереження, раціональне використання і відтворення тварин є взаємозв'язаними між собою явищами одного поняття – охорона тваринного світу [7, с. 16-17]. І з цим, дійсно, важко не погодитися. Проте законодавець стоїть на дещо іншій позиції. Вивчення Закону України «Про тваринний світ» показує, що в його тексті такі терміни як «охорона тваринного світу», «використання тваринного світу» і «відтворення тваринного світу» у деяких місцях (ст.ст. 1, 2, 7) вживаються не як поняття, що входять до змісту якоїсь більш широкої категорії, а як дефініції, кожна з яких уособлює цілком автономний вид діяльності. Пояснення цьому підходу можна знайти на сторінках юридичної літератури. Так, наприклад, на думку І.П. Лаптева, іноді є недоцільним включення до змісту терміна «охорона тварин» їх раціональне використання та відтворення, оскільки це призводить до розширеного тлумачення охорони, що не завжди виправдано. «У певних випадках, – пише автор, – необхідне вузьке розуміння охорони, що орієнтує дослідників і практиків на відповідну концентрацію уваги [9, с. 49].

Охорона тваринного світу передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розробки і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення всієї екологічної системи, в якій перебуває і складовою частиною якої є тваринний світ. Охорона тваринного світу забезпечується шляхом:

- встановлення правил та норм охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу;
- встановлення заборони та обмежень у використанні об'єктів тваринного світу;

- охорони від самовільного використання та інших порушень діючого порядку використання об'єктів тваринного світу;

- охорони середовища перебування, умов розмноження і шляхів міграції тварин; запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів;

- створення заповідників, заказників і виділення інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні; встановлення особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Республіки Крим та областей;

- розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, створення центрів та "банків" для збереження генетичного матеріалу;

- встановлення науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу та вимог щодо засобів їх добування;

- обмеження вилучення тварин із природного середовища для зоологічних колекцій;

- подання допомоги тваринам у разі захворювання, загрози їх загибелі під час стихійного лиха і внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій;

- організації наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування заходів щодо охорони тваринного світу;

- виховання громадян у дусі гуманного ставлення до тварин; пропаганди важливості охорони тваринного світу засобами масової інформації;

- здійснення державного контролю у галузі охорони і використання тваринного світу;

- проведення заходів екологічної безпеки;

- створення системи державного обліку, кадастру та моніторингу тваринного світу;

- врахування питань охорони тваринного світу під час встановлення екологічних нормативів;

- обмеження вивезення за кордон окремих об'єктів тваринного світу; стимулювання діяльності, спрямованої на охорону, раціональне використання і відтворення тваринного світу;

- проведення інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів тваринного світу.

Отже, тваринний світ України, як об'єкт правової охорони й використання, є надзвичайно різноманітним, характеризується багатством видів, збереження й відтворення яких є одним з найважливіших завдань у царині охорони довкілля. Виконання цього завдання певною мірою забезпечується створенням системи органів нагляду й контролю за дотриманням законодавства про тваринний світ. Особливо важливе значення для подальшого розвитку правового забезпечення охорони й використання фауни мають положення, що визначають зміст компетенції органів виконавчої влади, місцевих рад та їх виконавчих комітетів, органів виконавчої влади всіх рівнів, а також громадських об'єднань у сфері охорони довкілля, в тому числі тваринного світу. Визначена на законодавчому рівні компетенція зазначених суб'єктів реалізується шляхом: 1) установлення правових норм, спрямованих на: (а) визначення порядку користування об'єктами тваринного світу, (б) затвердження нормативів їх використання, (в) конкретизацію прав та обов'язків суб'єктів,

діяльність яких пов'язана із цією сферою, (г) закріплення заходів відповідальності за порушення правил і нормативів використання об'єктів фауни; (2) координації діяльності суб'єктів, задіяних у справі раціонального використання й охорони останньої; (3) застосування заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання об'єктів тваринного світу; (4) притягнення до відповідальності фізичних чи юридичних осіб, які порушують вимоги законодавства про його охорону; (5) організації міжнародного співробітництва з питань охорони фауни, вивчення, узагальнення й поширення міжнародного досвіду в цій царині, організації виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань охорони тваринного світу [2, с. 546].

Ведучи мову про правову охорону тваринного світу, необхідно зупинитися і на проблемі визначення конкретного переліку тих об'єктів, на які розповсюджує свою дію така охорона. Аналіз наукової літератури, присвяченої даному питанню, показує, що більшість вчених наполягають, що стан природної свободи, функціонування у складі екологічних систем природи – основна ознака, яка дозволяє відносити тварин до об'єктів охорони тваринного світу [3, с. 308]. Що ж до сільськогосподарських і інших домашніх тварин, диких тварин, які утримуються у неволі (наприклад, зоопарках) або у напіввільних умовах (вольєрах тощо) для господарських, культурних, наукових, естетичних та інших цілей, то вони, вийшовши за волю людини з екологічної системи природи, знаходяться під охороною держави незалежно від власності відповідно до Закону України «Про тваринний світ». Вони є майном, яке належить на праві власності державі, юридичним та фізичним особам, а раз так, то і охороняються такі тварини за правилами охорони державної та приватної власності [11, с. 16]. Це є загальною позицією як науки, так практики охорони тваринного світу.

Правова охорона тваринного світу, розповсюджуючи свою дію на диких тварин, не ставиться у залежність від їх промислового значення або тих функцій, які ними виконуються. Сучасне законодавство про тваринний світ відмовилося від поділу тварин на корисних і шкідливих (окрім, зрозуміло, тварин-паразитів), вважаючи, що у екологічному відношенні усі тварини є корисними, оскільки вони виступають ланками у природному ланцюгу обміну речовин та енергії. З цієї точки зору, лось може виявитися шкідливим для навколишньої природи, якщо його чисельність перевищує допустимі розміри, а вовк, навпаки, корисним у межах оптимальної кількості, бо він сприяє покращенню природного відбору тварин та санітарного стану лісу [5, с. 268].

Охорона тварин кримінальним законом, як зазначається в юридичній літературі, зумовлена досвідом іноземних держав у відсутності ефективного вирішення проблеми, пов'язаної з жорстоким поводженням з тваринами, не інакше як розширенням кримінально-правових засобів впливу [14, с. 4]. Зокрема, жорстоке поводження з тваринами визнається злочином законодавством Австрії, Алжиру, Афганістану, Вануату, Гаїті, Грузії, Індонезії, Іспанії, Італії, Казахстану, Канади, Киргизстану, Коста-Ріки, Латвії, Литви, Македонії, Нігерії, Російської Федерації,

Сан-Маріно, Словачії, Словенії, Судану, Таїланду, Фінляндії, Франції, Хорватії [15, с. 373].

Аналіз міжнародних договорів у досліджуваній сфері свідчить, що міжнародно-правова охорона тваринного світу розвивається за такими основними напрямками: (а) охорона природних комплексів; (б) охорона рідкісних і перебуваючих під загрозою зникнення об'єктів тваринного світу; (в) забезпечення раціонального використання й відтворення об'єктів біологічного різноманіття. Міжнародно-правове регулювання використання й охорони фауни не враховує території держави, на якій знаходиться та чи інша тварина або вид. Загалом же міжнародні договори щодо використання й охорони тваринного світу можна диференціювати на дві групи: (а) договори, спрямовані на використання й охорону тваринного світу в цілому, і (б) договори, дія яких спрямована на регулювання використання й охорону певної популяції. Як відзначається в правових джерелах, міжнародне законодавство не містить однорідних, уніфікованих методів і процедур з охорони й використання тварин [16, с. 14]. Необхідно зазначити, що Україна здебільшого керується міжнародними документами, більшість із яких була укладена ще за часів Радянського Союзу. З огляду на ту обставину, що стан довкілля (складовою частиною якого є й тваринний світ) під впливом різновекторних чинників постійно змінюється, законодавство (міжнародне й національне) потребує постійного вдосконалення. Також за сучасних умов все більшої уваги набуває питання адаптації національного законодавства України у сфері охорони фауни до законодавства Європейського Союзу, а також виконання міжнародних зобов'язань нашої держави.

Висновок. На підставі викладеного можна зробити такі висновки, що правова охорона тваринного світу здійснюється у декількох напрямках, а саме:

- збереження генетичного фонду тварин;
- охорони середовища, де мешкають тварини;
- організації раціонального користування об'єктами тваринного світу, регулювання чисельності тварин і їх відтворення.

Важливо зазначити, що охорона навколишнього середовища є завданням не тільки екологів та географів, це вже загальносвітова проблема. Важливе місце в охороні навколишнього середовища належить правовій стороні охоронні об'єктів тваринного світу. В інтересах нинішнього і майбутніх поколінь в Україні за участю підприємств, установ, організацій і громадян здійснюються заходи щодо охорони, науково обгрунтованого, невиснажливого використання і відтворення тваринного світу.

Таким чином, загальноновизначеним є:

- охорона тваринного світу і середовища перебування диких тварин;
- сприяння відтворенню відновлюваних об'єктів тваринного світу;
- використання об'єктів тваринного світу відповідно до закону;
- відшкодування шкоди, заподіяна об'єктами тваринного світу внаслідок порушення вимог законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

Список літератури:

1. Гетьман А.П., Шульга М.В. Екологічне право України: [підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл.] / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.К. Попов та ін.; за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х.: Право, 2005. 384 с.
2. Постанова Верховної Ради Української РСР Про введення в дію Закону «Про охорону навколишнього середовища» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonrada.gov.ua/laws/show/1268-12.1991>. № 41.
3. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін.; За ред. В.К. Попова та А.П. Гетьмана. – Харків: Право, 2001.
4. Тихий П.В. Щодо поняття права користування тваринним світом / Тихий П.В. // Вісник академії правових наук України. – 1998. – № 2(13). – С. 172-175.
5. Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР : учебник / В.В. Петров. – М.: Юрид. лит., 1984. – 384 с.
6. Реймерс Н.Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 676 с.
7. Мышко Ф.Г. Административноправовая охрана природы и роль в ней милиции: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 / Мышко Федор Георгиевич. – М., 1999. – 152 с.
8. В.І. Книш. Щодо поняття правової охорони об'єктів тваринного світу / В.І. Книш // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 153-158. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_24.
9. Лаптев И.П. Охрана и рациональное использование наземных животных : курс лекций / И.П. Лаптев. – Томск: Том. гос. ун-т, 1981. – 102 с.
10. Правовая охрана природы / под ред. В.В. Петрова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 312 с.
11. Матвейчук В.К. Квалификация незаконной охоты : учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К.: РИО МВД України, 1992. – 52 с.
12. Рябець К.А. Екологічне право України: Навчальний посібник / Рябець К.А. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 438 с.
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/print1331480024564253>.
14. Лобов И.И. Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / И.И. Лобов; Юрид. ин-т МВД России. – М., 2010. – 25 с.
15. Щерба С.П. Сравнительное уголовное право. Особенная часть: Монография / С.П. Щерба. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2010. – 544 с.
16. Нечипорук Л.Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – К., 2009. – 20 с.

Бражнікова Л.К.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОХРАНА ОБЪЕКТОВ ЖИВОТНОГО МИРА В УКРАИНЕ**Аннотация**

Статья посвящена освещению особенностей охраны объектов животного мира. Обобщены подходы к пониманию развития правового обеспечения охраны и использования объектов животного мира. Автор обращает внимание на анализ отечественного и международного законодательства в области охраны объектов животного мира. Исследованы и проанализированы положения, определяющие содержание компетенции органов исполнительной власти, местных советов и их исполнительных комитетов, органов исполнительной власти всех уровней, а также общественных объединений в области охраны окружающей среды, в том числе животного мира.

Ключевые слова: животный мир, дикие животные, охрана, использование, воспроизведение, фауна, жестокое обращение.

Brazhnikova L.K.

Yaroslav Mudryi National Law University

PROTECTION OF OBJECTS OF THE ANIMAL WORLD IN UKRAINE**Summary**

The article is devoted to the coverage of the features of the protection of objects of the fauna. General approaches to understanding the development of legal protection of the protection and use of objects of the animal world. The author draws attention to the analysis of domestic and international legislation in the field of protection of objects of animal life. The provisions defining the competence of executive authorities, local councils and their executive committees, executive bodies of all levels, as well as public associations in the field of environmental protection, including the animal world, are explored and analyzed.

Keywords: animal world, wild animals, protection, using, reproduction, fauna, ill-treatment.